

BALTI SAATUS

Esimene osa: 1912-1920

Suzanne Héral

„Obwohl ich aus einer ganz unmilitärischen Familie stamme, bin ich Berufsoffizier geworden. Ich bin es mit Leib und Seele gewesen und ich kann wohl sagen, daß ich ein guter Soldat und Offizier gewesen bin.“

(Kuigi ma olen pärit täiesti mittesõjaväelisest perekonnast, sai minust kaadriohvitser. Ma olen see olnud ihu ja hingega ning võin arvatavasti öelda, et ma olen olnud hea sõdur ja ohvitser)

Alexander W. (1892-1979)

Sissejuhatus

Miski pole hinnalisem kui otseselt suurte ajalooliste sündmuste sees olnud tunnistajate andmed. Kui kellelgi on õnne omada 20. sajandi ajaloo keerisesse – I maailmasõda, kodusõda Balti riikides ja II maailmasõda idarindel - sattunud balti elukutselise sõjaväelase avaldamata memuaare, siis vaevalt ta tahab neil lasta kaotsi minna. Alexander W. kirjutas oma memuaarid 80-aastasena oma perekonna ja sugulaste jaoks ning ta ei tahtnud näha neid avaldatutena. Nelikümmend aastat pärast nende kirjapanekut ja peaaegu 35 aastat pärast nende autori surma, ei arva ma, et solvan tema mälestust, kui panen siinkohal kirja lühikese ülevaate sellest, mis oli tema saatus.

Haridus ja väljaõpe

Sõjaväelise karjääri valik ei olnud sugugi Alexander W. jaoks ilmne. Lapsepõlves tahtis Saša, nagu teda kutsusid vanemad sugulased ja sõbrad, saada metsandusinseneriks. Ta sündis Riia lähedal eesti emast ja balti-saksa

isast, kes oli farmerist saanud ettevõtjaks ja ärimeheks. Kui Saša lõpetas keskkooli, sai ta aru, et ta vanematel pole vastavaid rahalisi vahendeid ega vajalikke suhteid, et ta oma esialgset unistust täita saaks. Ta pidi valima teise elukutse. Sel ajal Balti provintse valitsevas Vene impeeriumis võtsid iga väeliigi sõjakoolid vastavalt prantsuse mudelile vastu keskkooli lõpetanuid, et koolitada neist ohvitseri. Saša valis jalaväe, kus väljaõpe kestis ainult kaks aastat, samal ajal kui kahurväes, insenerikorpuses ja mereväes oli see kolm aastat.

Ta esitas dokumendid Vladimir Jalaväekooli Peterburis ja 1912.a. juuli lõpus kuulutas vastuvõtukomisjon ta sõjaväeteenistusse kõlblikuks. Kahesajal kandidaadil, kes võeti vastu Vladimiri kooli, olid head sidemed. Viiskümmend poissi, Saša nende hulgas, pidi rahulduma tagasihoidlikemate koolidega kusagil provintsis. Ülejäänud 200 kandidaati saadeti lihtsalt koju tagasi. Olles köidetud võimalusest avastada Venemaa lõunaosi, valis Saša Odessa Ukrainas, kuhu ta jõudis augustis 1912. Kadetid allutati valjule distsipliinile koos väga range linnalubade süsteemiga ja absoluutse alkoholikeeluga. Nende väljaõpe seisnes vahelduvates perioodides teoreetilise õppega linnas ja drilliga laagris, mis asus keset steppi Odessa lähedal ja kuhu sai sõita trammiga. Saša nautis linna ilu ja selle pehmet kliimat. Kui teda lubati välja, siis ta võttis ette pikki jalutuskäike läbi imekaunite parkide, mis ulatusid kilomeetreid mööda maalilisi rannakaljusid. Kadetid veetsid suvekuud laagris, kus nad magasid puldankatuse all. Laagrit, mis oli üks Venemaa suuremaid, ligi 7 km pikk, kasutasid ka kahurväelaste ja inseneride mitmed väeosad. Rituaal päeva lõpus koos loenduse ja muusikaga oli otseselt inspireeritud Preisi mudelist, ainult et tsaari hümnid mängiti Saksamaa hümnid asemel. Hoolimata raskest füüsilisest treeningust – igapäevased marssimised väljakul, lahingu- ja laskmisdrill – nautisid noored mehed laagrielu vabas looduses. Dušivõimalusi higi ja tolmu mahapesemiseks küll polnud, kuid kadette lubati sageli merre ujuma.

Aprillis 1914, mõned kuud enne nende kaheaastase väljaõppe lõppu, saadeti nende õpperühma kadetid Krimmi ekskursioonile koos mereväebaasi küllastamisega Sevastopolis. Sel puhul võttis neid vastu keiser Nikolai II oma

Livadia palees Jalta lähedal. Pärast ametlikku ülevaatust ja paraadi kutsuti neid ametlikule lõunasöögile koos keisri perekonnaga. Sel puhul lubati neil juua esimest korda klaas veini keisri isiklikust veinikeldrist. Pärast seda juhatas keiser ise neid läbi aedade ja viinamarjaistanduse. Poolteist tundi kestnud visiit toimus nelja võluva suurhertsoginna ja väikese haiglasena näiva tsareevitš Aleksei saatel, keda kandis tema teener madrus Derevenko. Saša pani eriti tähele 14-aastase suurhertsoginna Anastasia lustlikku ja spontaanset iseloomu, kes vestles elavalt kadettide rühmaga oma meelisteemal – hobustest ja ratsutamisest. Ta tahtis tingimata kuulata kadettide kogemusi sel alal ja võrrelda neid enda omadega. Keiser võttis vaevaks pöörduda mõne sõnaga iga kadeti poole eraldi. Ta küsis Saša käest traditsioonilise küsimuse, et kust ta pärit on. Kuuldes, et Riias, keiser naeris lühidalt ja pöördus kadette saatva kindrali poole, öeldes, et 1910. aastal võeti teda Riias suurepäraselt vastu ja et see on ilus linn. Kõikidele kadettidele avaldas muljet keisri sõbralik, avameelne ja lahke olek.

Juunis 1914 olid kadetid veel suvelaagris, kui teatati Sarajevo tragöödiast. Kuid nad ei tundnud mingit huvi poliitika vastu ja olid põhiliselt huvitunud oma tulevases ohvitseri varustusest ja tulevases polgust ning garnisonist. Kui nad olid 25. juunil väliõppusel, kutsuti neid äkitselt laagrisse tagasi ja teatati, et leitnandi auastme andmine, mis oli planeeritud 19. augustiks, toimub otsekohe ja kõik neljanädalased puhkused tühistati. Vene armee üldmobilisatsioon kuulutati välja 30. juunil ja värskelt promoveeritud ohvitseridele anti käsk ilmuda väeossa, mille nad olid valinud vastavalt oma auastmele. Et olla lähemal lahingute piirkonnale, valis Saša Lomza garnisoni Poola selles osas, mis kuulus Venemaale, kuid asus sel ajal Saksa piiri ääres.

Sõjasündmused aastatel 1914-1915

Saša määrati Samsonovi armee diviisi, mis koos Rennenkampfi armeega lahingumoon ja toidu puudumise tõttu pidi saama puruks löödud kindral Hindenburgi poolt Tannenbergi lahingus Ida-Preisimaal.

Esimene haavataamine

26. augustil 1914 sai vana kapten, kes oli selle kompanii komandör, kus Saša teenis, surma koos teise leitnandiga. Nii pidi Saša võtma kompanii juhtimise enda peale. Preislased ründasid juba kompanii tiibu ja lõpuks kohe pärast taganemiskäsu saamist sai Saša šrapnellikillust haavata parema abaluu alla. Ta kukkus ja ei suutnud enam liigutada. Kuna ühtki kandraamiga meest lähedal polnud, võttis üks tema meestest Saša selga ja püüdis joosta varjendisse. Lähedases metsas leidis poolkurnatud mees laskemoonavankri, mida vedas muul, ja ta pani ohvitseri sinna vankrile. Siis ta juhtis muula üle põldude ja läbi metsade, hoidudes teedest, kus marssisid preislased. See oli haavatud Saša jaoks tervet ööd kestev piinarikas sõit Vene piiri suunas. Aeg-ajalt kaotas ta teadvuse, kuid viimaks, kui ta oma silmad avas, sai ta aru, et lebab kandraamil ja et teda evakueeritakse tema taganeva diviisi meditsiiniüksuse hobusega veetavas ambulantsis. Ta viisi välihaiglasse, kus arst uuris ta haava kateetriga, mis oli väga valuline protsess, et leida šrapnellikildu, kuid ei suutnud seda leida. Esimest korda 24 tunni jooksul sai Saša midagi süüa, juua ja magada. Kuid see puhkehetk ei kestnud kaua. Järgmise päeva õhtupoolikul tuli kõik haavatud evakueerida, kuna sakslased lähenesid. Haavatud laaditi kiiresti kahekaupa kergetele poola talupoegade vankritele, mida kutsuti "Panje" ja mida vedasid kaks väikest ja nõrka poola hobust. Pärast 24-tunnist ahastavat ja rasket sõitu jõudis konvoi Chorzele külla Vene piiri ääres. Järgmisel päeval toimetati haavatud sõdurid Ostrolenka raudteejaama, kus nad laaditi Bialystoki suunduva kaubarongi vagunite põhuga kaetud põrandale. Siis viidi neid ajutisse hospitali, kus Sašat ootas meeldiv üllatus: tema truu tentsik Ivan oli järgnenud talle, et tuua talle kohver isiklike asjadega. Kuna Bialystokis polnud röntgeniapparaati, siis uuriti Saša haava uuesti kateetriga, mis tegi tugevat valu, kuid jälle tulemusteta. Lõpuks arstid otsustasid, et kui kild on ohtlikus kohas, siis tekib põletik ja peab opereerima. Sašat koheldi ja toideti väga hästi, kuid ta pidi olema voodis. Varsti ta hakkas paranema ja pärast kaht nädalat hospitalis saadeti ta Riiga väga mugavas meditsiinirongis, mille oli annetanud keisri ema Maria Fjodorovna. Riias võeti haavatud sõdureid vastu kui kangelasi ja kaeti lilledega, kuna see oli esimene selline rindelt

tulnud konvoi. Saša saadeti paruness Fircksi erakliinikusse. Paruness oli ise väljaõppinud medõde ja kohtles haavatud sõdureid nagu oma lapsi. Selles kliinikus võeti lõpuks kild Saša haavast välja. Pärast kiiret paranemist ja kahenädalast puhkust vanemate tsemendivabrikus palus Saša end saata tagasi rindele 1914.a. novembri esimestel päevadel.

Uued haavad

Ilma arstliku läbivaatusega kästi Sašal sõita oma polku, mis paiknes Varssavist läänes. Tema diviis oli saanud käsu ümber piirata kindral von Litzmanni juhitud Saksa armee väeüksused Lodzi lähedal ja sundida need alistuma. Kuid Vene vägede põhiosa kindral von Rennenkampfi juhtimisel jõudis kohale liiga hilja ning kindral von Litzmann suutis piiramisrõnga läbi murda operatsioonis, mis kuni praeguseni on armee annaalides tuntud kui “Brzeziny läbimurre”. Saksa kindral mitte ainult ei vabastanud oma üksusi koos nende relvadega, vaid võttis ka vene vange. Nelikümmend rongi, mis venelased olid kohale toonud tulevaste saksa vangide transportimiseks, suunati muid ülesandeid täitma. Kindral von Rennenkampf, kelle inertsus oli juba põhjustanud Tannenbergi katastroofi, vabastati teenistusest ja ainult keisri kui tema endise polgukaaslase eestkostmine päästis ta tribunalist. Kuid revolutsiooni käigus Kerenski ajutise valitsuse ajal 1917.a. toodi Rennenkampf kohtu ette riigireetmise tõttu ja hiljem hukati bolševike poolt.

Rünnakud ja vasturünnakud vaheldusid sellel ebastabiilsel rindelõigul. 1914.a. detsembri esimestel päevadel Saša sai uuesti haavata, seekord küll kergelt, sest kuul läbistas ta külje, vigastades kaht roiet. Ta oli võimeline kõndima peamisse esmaabi punkti Lowitzi keskaegses lossis. Mõne päeva pärast evakueeriti ta meditsiinirongis hospitali Peterburis, eelenevalt peatudes reservhospitalides Varssavis ja Pihkvas.

1915.a. veebruari lõpus oli Saša jälle tagasi oma polgus Varssavi lähedal Ravka jõel. Kuna enamus ohvitsere kuni kapteni aukraadini olid lahingutes tapetud, siis Saša pandi juhtima kompaniid. Venelastel oli puudus laskemoonast, samal ajal kui sakslased valmistusid oma kevadiseks pealetungiks. Niisiis toimus mõlemal pool rindejoont staatiline sõjategevus.

18. aprilli öösel kästi Sašal minna koos meesterühmaga väljapoole okastraattökkeid nende positsioonide ees, et uurida kaitsesüsteemide tugevdamise võimalusi. Samal hetkel sai Saša raskesti haavata Saksa patrulli visatud kolme käsigranaadi lõhkemisel. Plahvatuse šokk pani ta minestama. Kui ta meditsiiniüksuses teadvusele tuli, oli ta lämbumas, sest arst proovis talle konjakit suhu kallata. Kuid ta ei olnud võimeline neelama, sest kõik läks hoopis trahheast alla. Motoriseeritud ambulants viis ta otse Varssavisse, kus teda paljude haavade tõttu opereeriti Poola aadlike hospitalis. Kogu sealne personal, välja arvatud kaks professionaalset medõde, koosnes noortest neidudest ja naistest Poola aadli hulgast, kes olid seal tööl vabatahtlikena. Nad olid kõik silmapaistvalt head medõed. Nad keeldusid kategooriliselt vene keelt rääkimast, kuid rääkisid saksa keelt. Kuid Saša ei hoolinud rääkimisest üldse, sest tal oli kõrge palavik ja ta tundis end nõrgana. Talle tehti kaks operatsiooni tuimestuse all, et kätte saada kõik killud. Õnnelikul kombel oli seal röntgeniaparatuur, mis võimaldas kildude asukoha suure täpsusega määrata, ilma kateetrit kasutamata. Kolm haava olid halvimaldas – vasakus reies, vasaku puusa piirkonnas ja paremas õlas – kuna nad läksid luuni välja ja lihashaavad olid suurel alal rebitud servadega.

1915.a. mai alguses, kui ta üldine seisund lubas, viidi Saša üle Peterburi haiglasse, mille oli asutanud Kaukaasia naftamagnaat ja mis asus armee peakorteris. Peterburi kõrgema seltskonna daamid töötasid seal medõdedena pr. Suhhomlinova, sõjaministri abikaasa alluvuses. Kui Saša pea- ja silmasidemed ära võeti, siis selgus, et ta oli jäänud vasakust silmast peaaegu täiesti pimedaks. Kuulus silmaarst professor Selenkovski kinnitas vasaku silma võrkkesta pöördumatut hävingut 2/3 ulatuses sisemise verejooksu tõttu. Verejooks toimus siis, kui plahvatus surus Saša mütsinoka brutaalselt vastu silma. Igapäevased sidemevahetused lahtisel haaval jäid kauaks piinarikkaks, kuid Saša seisund paranes pikkamööda. Ta oli nüüd võimeline nautima hospitali suurepärasest toitu. Veel polnud Peterburis toidupuudust. Hospitalis tehti jõupingutusi haavatud sõdurite lõbustamiseks. Paljud tantsijad ja lauljad, nendest kuulsate hulgas ooperibass Šaljapin, tulid andma priikontserte. 1915.a. juuli keskel lasti Saša hospitalist välja, et ta saaks

alustada oma tervenemist. Siiski ei lubatud teda oma perekonna juurde Riiga, sest Riia oli siis vaid 40 km rindejoonest ja sakslased okupeerisid juba Kuramaad. Nii otsustas ta üürida toa Peterburis. Tal oli nii võimalik avastada keiserliku pealinna imesid, mis oli eriti ilus niinimetatud valgete ööde ajal. Ta jalutas suurepärares aedades ja parkides, mööda arvukate Neeva harujõgede ja kanalite kaldapealseid, külastas muuseume ja Ermitaaži kunstikogusid. Väljaspool linna külastas ta Pavlovskit ja Tsarskoje Selood. Ta läks isegi teatrisse, kus haavatud sõdureile leidis alati reserveeritud kohti madalate piletihindade eest. Teiste hulgas kuulas ta Šaljapinit “Boris Godunovi” peaosas, mis jättis talle unustamatu mulje.

Tagasipöördumine relvade juurde

Niipae kui Saša oli võimeline normaalselt, ilma kepi abita kõndima ja ilma, et ta oleks kohe tundnud ennast kurnatuna, tahtis ta lahinguväljale tagasi pöörduda. Ta teadis, et iga arstlik komisjon kuulutab ta teenistuskõlbmatuks silmavigastuse tõttu. Seepärast läks ta 1915.a. augusti alguses otse oma rindele tagasisuunamise eest vastutava kindrali juurde, kes tema käest lihtsalt küsis, et kas ta tunneb ennast teenistuseks kõlblikuna. Saša positiivse vastuse järel käskis kindral tal oma polku tagasi pöörduda. Enne lahkumist külastas Saša hospitali, kus teda oli nii hästi koheldud, selleks et jätta hüvasti arstide, õdede ja mõnede haavatud kamraadidega, kes veel haiglasse jäid. Saša auks organiseeriti väike hüvastijätku koosviibimine (ilma alkoholita, mis oli sõja ajal keelatud). Õed olid talle nimeks pannud “rešeto” ehk siis “sõel” vene keeles, viidates ta rohketele haavadele.

Saša saadeti kõigepealt Kiievisse, et juhtida 1500st sõdurist koosnevat konvoid Saša diviisile abiks. Konvoi pidi transporditama rongiga Podvolotšõski, mis asus Volotšõski ja Ternopoli vahel, Austria-Venemaa piiril. Teekond kestis neli päeva tavalise 12-14 tunni asemel, sest konvoi pidi andma teed lahinguvägesid transportivaile rongidele ja sõitma kõrvalteedel. Podvolotšõskis ja hiljem anti pool-nälginud sõdureile rikkalikult süüa väga

efektiivse kohaliku tsiviilse abiorganisatsiooni nimega "Zemgor"¹ poolt. Siis oli vajalik kolmepäevane marss diviisi staabi asukohta. Kui Saša esitles ennast polgukomandörile, tahtis viimane arvesse võtta, et ta oli kolm korda haavata saanud ja pani ette teda suunata kortermeistri lattu ja varustusrongi juurde. Saša keeldus, kuna ta polnud ei vana ega mitte nii invaliid ja ta sai oma armsa 2. kompanii komandöriks, sama kompanii, kus ta oli teinud oma esimesed sammud sõtta. Ainult vähesed tema vanadest sõduritest ja all-ohvitseridest olid veel seal, kuid seal oli ka Ivan, tema endine tentsik. Kuid Ivan ei tahtnud enam tentsik olla, vaid tal olid head väljavaated saada all-ohvitseriks, kelleks ta varsti saigi.

Saša diviis kuulus armeegruppi, mis oli teinud läbi rasked lahingud ja mis lõppesid taganemisega Galiitsias 1915.a. mais. Kuid sügise alguses oli tema kompanii ametis positsioonide kindlustamisega ja elu organiseerimisega kaevikus. Ootamatult pärast kaheksat päeva reservis, anti tema kompaniile novembri keskpaiku käsk rünnata Austria-Ungari vägesid. Rünnak pidi toimuma pimedas, sest polnud laskemoona eelnevaks kahurituleks. Tund enne päikese tõusu toimuva rünnaku alguseks pidi antama signaal. Kui Saša tahtis oma kompanii rünnakuks koguda, sai ta vaid tosinajao mehi kokku, sest ülejäänud keeldusid traattõkete taha minemast. Neid mõjutas vaenlase tugev tõkkesuli. Oli ilmne, et 1914.a. võitlusvaim oli kadunud. Naaberkompaniis oli sama lugu. Vaenlane alustas kahurituld ja mõned said haavata, nende hulgas ka Saša, kes sai šrapnellikillud paremasse jalga ja parema käe ülaossa. Ta jäi liikumisvõimetuks. Kohe algas ka vasturünnak ja välja arvatud vaid kaks meest, kadusid teised Saša ümbert, ilmselt roomasid tagasi. Varsti hüppasid Baieri sõdurid Saša kaevikusse ja võtsid ta kinni. Nad tirised ta julmalt kaevikust välja, sidusid kiiresti ta haavad, panid kandraamile ja käskisid kahel Saša mehel kanda ta Austria rügemendi staapi.

¹ Zemgor (Semstvot ja Linnade Liidu Ühendkomitee, Semstvot olid kohalikud võimuorganid): organisatsioon, mis loodi 1915.a. Venemaa valitsuse poolt sõjaliseks jõupingutuseks. Saadeti laiali bolševike poolt 1919.aastal.

Austria vangipõlves

Austria rügemendi staabis sai Saša kolonelist komandöri ja tema tentsiku sõbraliku vastuvõtu osaliseks. Talle anti midagi süüa, klaas veini ja küsiti mõned kahjutud küsimused. Tegelikult ta ei teadnudki selle halvasti ettevalmistatud rünnaku eesmärki ja mis venelaste järgnevad kavatsused olid. Hiljem viidi Saša kandraamil ja teised haavatud vene sõdurid vankritel lähimasse raudteejaama. Jälle laaditi nad kaubarongi õlgedega kaetud vagunipõrandaile. Kui rong jõudis Miskolci, linna Kirde-Ungaris, siis Saša sõidutati reservhospidali, kus teda opereeriti granaadikildude kättesaamiseks. Ainult üks kild, mis oli liiga sügaval puusaluus, jäeti välja võtmata.

Pärast 1915.a. jõule, kui Saša oli võimeline kõndima kahe kargu abil, saadeti ta rongiga Budapesti teise klassi vagunis ja sealt sõjavangide laagri hospidali Wieselburgis, mis paiknes tunniajalise rongisõidu kaugusel Viinist. Pärast kaht nädalat seal, saadeti ta Hardt-bei- Amstetteni ohvitseride laagrisse Lõuna-Austrias.

Laagris oli 500 ohvitseri, kes nautisid kaunis viisakat vabadusekaotust, mis seisnes uutes, hästikõetud barakkides, aga samuti ka heas toidus. Vangid said oma elatisraha Šveitsi kaudu kindla kursi järgi – kuus krooni ühe rubla eest. See võimaldas neil osta toitu kolme krooni eest päevas, lubada endale midagi erilist ja isegi tellida mõningaid kaupu Viinist. Ainult tsiviilriided ja relvad olid karmilt keelatud.

Austerlased ei seganud ennast laagriellu, olles usaldanud korrahoidmise vanimale ohvitserile, kellelegi polkovnikule. See mees viis sisse täieliku alkoholi keelu, mis kindlustas rahu laagris. Kultuurielu oli väga aktiivne, oli olemas isegi teater nimega “Captivorum Ars Libera”², mida juhtis lavastaja, kes oli endine Stanislavski³ õpilane. Oli ka orkester mitmete muusikameestega ja kaks koori, üks vene ja teine ukraina oma, kelle dirigent oli Kiievist.

² « Vangide vaba kunst » ladina keeles.

³ Constantin Stanislavski (1863-1938) : kuulus vene näitleja, lavastaja ja draamakunsti professor. Tema õpetus, mis põhines näitlejate tundemälule ja isiklikule elule, mõjutas kuulsat Lee Strasbergi ja Elia Kazani New Yorki teatrikursust.

Kord võttis Saša osa põgenemiskatsesest koos kaheteistkümne kaasvangiga. Nad olid kaevanud tunneli mööda küttetrassi baraki klosetist kuni avani väljaspool okastraataeda. Plaanis oli kõndida Doonauni, varastada sealt paat ja sõita jõe mööda alla kuni Rumeeniani. Viimasel minutil reetis põgenejaile kaevamisvahendid muretsenud mees kogu plaani laagri juhtkonnale. Saša ja üks tema kaasmaalastest püüti kinni hetkel, kui nad roomasid tunnelisse. Nad arreteeriti neljaks nädalaks ja nad pidid välja maksma kahju, mida nad põhjustasid “põllumajanduslikule omandile”. Teisi põgenejaid ei leitud. Kaks süüdlast istusid oma vangistusaja kinni Viini sõjaväevanglas, mis oli mõeldud Austria ohvitseridele. Vangid mängisid kaarte, käisid üksteisel külas ja vaatasid tänavaelu trellitatud akende tagant. Neil lubati tellida sööke restoranist ja juua veini ning õlut. Saša ja tema kaasvandenõulane saadeti nende suureks meelehärmiks kahe nädala pärast tagasi laagrisse. Saša ei võtnud enam osa ühestki põgenemiskatsesest, kuna kartis, et teda võidakse saata tagasi Venemaale, kus siis valitses täielik revolutsiooniline segadus.

1916.a. alguses viidi Saša tagasi hospitali, et jalast välja opereerida granaadikild, mida ei saadud kätte Miskolcis ja mis oli hakanud vahepeal teda häirima.

1917.a. märtsi alguspäevadel luges Saša Austria ajalehtedest revolutsioonisündmustest Venemaal sama aasta veebruaris ja ta ühines meeskonnaga, kes tõlkis neid artikleid vene keelde ja tegi plakateid, mis olid määratud informeerima kõiki vange olukorrast kodus. Alguses Saša ei uskunud neid fakte, mida ta pidas liialdatuteks. Ta oli veendunud, et see revolutsioon surutakse maha nagu 1905. aastal. Kuid pärast keisri troonist loobumist 15. märtsil ja äsjavangistatud ohvitseride saabumist laagrisse, pidi ta nõustuma faktidega ja leppima revolutsiooni kui karmi reaalsusega.

Kui ta kuulis samadelt ohvitseridelt käskkirjast nr.1, mille andis välja Petrogradi nõukogu ja mis võttis ohvitseridelt nende volitused soldatite komiteede kasuks, siis Saša sai aru, et Vene armee võitlusvõime oli hävitatud.

Sellest ajast alates oli laager jagunenud kahte vaenutsevasse fraktsiooni, revolutsiooni toetajateks ja vastasteks. Austria komandör keelas ära punased

käesidemed ja igasuguse revolutsioonilise aktiivsuse, vastasel korral lubati süüdiolevad ohvitserid saata sõdurite laagritesse, kus olid palju karmimad tingimused.

1918.a. märtsis evakueeriti kõik vangid laagrist, et teha ruumi Itaalia vangidele ja neid viidi teise palju rangemate eeskirjadega laagrisse Braunau am Inn'is, mis on tollal täiesti tundmatu Adolf Hitleri kodulinn. Enne lahkumist informeeriti selleks ajaks juba okupeeritud Balti provintsidest pärit vange, et nad võivad vabaneda ja koju minna, kui neil on seal sugulasi või omandit, vastavalt kokkuleppele asjaomaste okupeerivate võimudega.

Kuna tal polnud mingit kavatsust pöörduda bolševistlikule Venemaale, siis esitas Saša ametliku taotluse repatrieerumiseks ja kirjutas oma isale, paludes tal ette võtta tarvilikud sammud vabanemise kiirendamiseks ja soovitas tal paluda, et ta vajab poja abi põllutöodel. Sel ajal Saša isa juhatas "Gross-Damenhofi" mõisa Riia lähistel ja töötas ka väikeses ühe hektarilises talus nimega "Industriehof", mida ta omas Riia külje all. Mõne aja pärast isa teatas Sašale, et saksa komandant Riias oli toetanud ta palvet ja saatnud selle Berliini. Talle kinnitati, et Saša saab varsti vabaks.

Vabastamine ja tagasipöördumine tsiviilellu

1918.a. aprilli lõpus anti Saša üle Saksa leitnandile, kes oli vana reservohvitser ja endine keskkooliõpetaja ja kelle mission oli eskortida vang Krefeldi transiitlaagrisse. Pärast Krefeldis veedetud nädalat sai Saša marsikäsu koos sõjaväerongi piletiga Riiga ja instruktsiooniga esitleda end seal armee staabis, et ametlikult lõpetada tema sõjavangi staatus. Kuna Sašal polnud tsiviilrõivaid, mis olid laagris keelatud, otsustas ta laagri komandöri loal reisida vene ohvitseri mundry, nõudes õlakute ja mütsikokardi säilitamist. Kuid ta arreteeriti Riia raudteejaamas selle riietuse pärast. Läti territoriaalarmee sõdur ("Landser") määrati Sašat eskortima vanemate majja. Esiteks läksid nad Saša õdede Meta ja Ella juurde, kes mõlemad olid kooliõpetajad ja elasid Riias Blaubergide perekonna juures. Sealt helistasid nad isale, et ta tuleks poega ära viima. Kuna Saša oli andnud oma elukohana "Gross-Damenhofi" mõisa, siis "Landser" ei tahtnud lahkuda,

enne kui nad jõuavad lõpppunkti. Oma missiooni lõpetanud “*Landser’ile*” anti kombekohaselt süüa, pandi kaasa natuke toiduaineid ja sõidutati tagasi linna.

Mõne päeva pärast sai Saša selga panna vanemate muretsetud tsiviilrõivad. Siis andis militaarvõim talle “*Oberostpaß’i*”, dokumendi, mis anti kõikidele sakslaste poolt okupeeritud Balti provintside elanikele.. Nüüd oli Saša saanud eraisikuks ja ta pidi taas harjuma vabadusega, niipalju kui seda okupeeritud maal oli. Ta alustas sellest, et nautis kevadvõlusi sireli- ja jasmiiniõite näol. Pärast nii paljusid raskusi hakkas ta tasapisi resotsialiseeruma perekonna, aga eriti õdede ja nende sõprade abil. Siis hakkas ta oma tulevikust mõtlema. Isa pakkus talle taluabilise kohta, kuid Saša kahtles selle ettepaneku mõistlikkuses, sest isa oli sageli ameteid vahetanud. Loobudes tavalise taluniku ametist, oli ta töötanud kanepi eksportöörina, proovinud elu tööstuses, olles Pärnu Waldhofi tselluloositehase juhataja, siis tsemendivabrikus Riias. Sašal oli täiesti õigus, sest vähem kui kahe aasta pärast loobus isa põllumajandusest, müüs kogu omandi ja investeeris ehitistesse Riias, et elada sealt saadavast sissetulekust.

Seepärast Saša lükkas isa pakkumise tagasi ja läks oma teed. Ta üüris toa Riia raudteejaama lähedal ja registreerus õpilaseks põllumajandusosakonda Riia Polütehnikumis, mis oli ümber nimetatud Balti Tehnika Kõrgkooliks,. Ta õppis püüdlilikult ja 1918.a. sügisel tegi edukalt kõik esimese semestri eksamid. Tal polnud aega jälgida sõjasündmuste kulgu, mille ebakindel lahendus laskis ette näha aina rohkem lähenevat Saksamaa lüüasaamist. Novembri alguses levisid kuuldused revolutsioonist Berliinis ja lõpuks uudised keisri põgenemisest, Saksa vabariigi moodustamisest ja alistumisest ning vaherahu pakkumisest. Oma toa aknast Riia raudteejaama lähedal võis Saša jälgida Saksa vägede korratut taganemist. Võidukate riikide liidu nõudmisel pidi kõik Saksa väed lahkuma okupeeritud aladelt ja nad olid juba alustanud lahkumist Eestist. Paljud saksa rahvusest maaomanikud lahkusid koos Saksa vägedega.

Saksa okupatsiooni lõpp

Piirialadel moodustati vabatahtlike üksusi, et tagasi hoida bolševike rünnakuid, kes pressisid edasi sedamööda, kuidas sakslased taganesid. Eesti, mis oli okupeeritud alles 1918.a. veebruaris, oli end sõltumatuks vabariigiks kuulutanud juba 1917.a. (siin autor eksib!) ja oli moodustanud Eesti valitsuse vastavalt rahvaste enesemääramise õigusele, mida kuulutas revolutsiooniline Venemaa valitsus. Niipea kui Saksa väed olid lahkunud, rakendas Eesti valitsus kogu jõudu ja organiseeris relvajõud oma piiride kaitseks. Kõik Balti-Saksa vabatahtlike üksused koguti ja ühendati Eesti ülemjuhatusse alla, et moodustada 3000-meheline Balti rügement, mida käsutasid Balti päritolu endised Vene armee ohvitserid. Kuni 1920. aastani suutis Eesti armee Vene valge armee abil hoida oma piire bolševikele küttesaamatuina ja päästsid oma maa Punaarmee okupatsioonist.

Lõuna-Liivimaal (praegu Lätis), kus Punaarmee pealetungioht kasvas, kogunesid omakaitse vabatahtlikud Vene armee erukindrali parun von Freytag-Loringhovi lippude alla, et moodustada Balti-Saksa territoriaalarmee (*Deutsch-Baltische Landeswehr*). Landeswehri tegutsev komandör oli riigisakslane major Fletcher, väga kompetentne ja vapper sõdur. Lisaks moodustati kolm Läti kompaniid endise vene keiserliku armee ohvitseride juhtimisel, kes hiljem võitlesid Balti Landeswehri ridades Kolpaki pataljoni nime all. 18. novembril 1918 kuulutasid Läti rahvuslikud organisatsioonid Saksa okupatsioonivõimude õnnistusega välja Läti sõltumatu vabariigi Latvija. Ajutine valitsus moodustati Karlis Ulmanise juhtimisel, kuid ta pidi jääma ilma igasuguse reaalse võimuta kuni Saksa okupatsioonivägede täieliku lahkumiseni.

Bolševike võimu all

Saša oli ülikoolis väga ametis õppimisega ja tal oli vähe kokkupuuteid teiste tudengitega. Seminarides ja laboratooriumides moodustasid tüdrukutest tudengid üle poole tudengite koguhulgast. Saša sai neilt teada, et paljud poistest tudengid olid astunud Landeswehri ridadesse. Eelseisev saksa vägede lahkumine tekitas vaakumi ja jättis olukorra ebakindlaks, seda

enam, et võidukas riikideliit ei paistnud hoolivat Balti provintside saatusest, mis paistsid ähvardavalt langema bolševike kätte.

1918.a. detsembri alguses, kui Sašat polnud pädevad võimuorganid välja kutsunud ja kuna ta tahtis oma isamaad kaitsta, läks ta end esitlema Peetri Reaalkoolis, kus, nagu ta teadis, moodustati sõjaväelisi üksuseid. Kogenud ohvitserina saadeti Saša Pihkva korpuse⁴ värbamiskontorisse. See korpus oli vabatahtlik, asus Pihkvas ja selle komandör oli Vene kindral Aleksei Vandam, kelle missioon oli algatada Põhjas samasugune liikumine nagu oli Valgel armeel Lõunas. Saša kirjutas alla avaldusele ühinemiseks Pihkva korpusega. Lepiti kokku, et nädal hiljem eskordib Saša Pihkvasse rühma vabatahtlikke, kellest enamus olid vabanenud sõjavangid.

Kuid saatus otsustas vahepeal teisiti, kuna Saša haigestus äkki raskesse grippi. Ta teatas sellest isale, kes tuli talle järgi ja viis ta reel “Gross-Damenhofi”, kus tema eest pidi hästi hoolitsetama. Kodus tõusis Sašal palavik ja pidi jääma voodisse. Tema ema oli samuti gripiga pikali. Arst, kes kutsuti järgmisel päeval, kuulas Saša rinda, diagnoosis tugeva gripi koos sõjas haavata saanud parema kopsu ummistusega. Saša õed Meta ja Ella tulid Riist kohale, et pöetada kaht patsienti.

Kui Saša suutis üles tõusta 1919.a. jaanuari alguses, ta sai teada, et punased olid marssinud Riiga eelmise aasta detsembri lõpus, niipea kui Saksa väed olid lahkunud ja Balti Landeswehr oli taganenud Liepajasse. Ikka veel väga nõrk, taipas ta, et oli jäänud lõksu ja ta oli sunnitud jääma oma vanemate juurde.

Kuus päeva pärast punaste saabumist teatas nõukogu nimega “Üksinduse” kommuuni vaeste ja maata elanike komitee Saša isale, et “Gross-Damenhofi” mõis majade ja kõrvalhoonetega on nüüd muudetud rahva omandiks ja on eespoolmainitud komitee juhtimise all. Lisaks sellele said Saša vanemad teada, et nende naabrite Weissi ja Beberbecki perekonnad, kes olid maaomanikud, mõisteti surma ja lasti maha kui rahvavaenlased.

⁴ Pleskau : Pskov ehk Pihkva saksa keeles.

Mõni päev pärast Kolmekuningapäeva Saša palavik oli kadunud ja ta ta läks esimest korda alla lõunastama oma vanematega. Söögitoas polnud kedagi, kuid laud oli kaetud ja toidud serveeritud. Köögis, kus teenijad tavaliselt olid, oli vaikne, kuid kabinetist kostsid hääled ja sosistamine. Saša avas ukse ja leidis ennast silmitsi noormehega, kes sihtis teda relvaga ja kutsus teda sisse. Teine mees ruumis ähvardas vanemaid püstoliga. Saša küsis, mida see visiit peab tähendama ja sai järgmise vastuse – need mehed olid miilitsast ja nende ülesanne oli kontrollida informatsiooni, mille kohaselt siin pidi olema peidetud relvi ja kahtlasi isikuid. Pärast lühikest läbiotsimist teatasid nad, et nad peavad rekvireerima toitu miilitsale. Otsekohe laadisid nad sealiha, jahu ja teised toiduained reele, kus kolmas mees neid ootas. Nad võtsid kaasa ka saadaval olnud kasukad. Enne lahkumist teatasid nad Sašale ja ta vanemaile, et nad on aresti all ja et järgmisel hommikul kuulutab kohus nende asjus otsuse. Siis sundisid nad kolme vangi ära võtma jalanõud ja mantlid ning lukustasid nad sahvrisse. Lõpuks nad lahkusid ja jätsid valvuri kohapeale, kelle ülesandeks oli patrullida tallis ja laudas ning perioodiliselt kontrollida ka vangide olemasolu.

Jäetud omaette, otsustasid perekonnaliikmed sedamaid põgeneda läbi kitsa akna, mis oli ainuke väljapääs. Kuid esiteks pidid nad saama jalanõud ja soojad riided ning ära lipsama valvuri eest. Nende vana ustav teenija Triena tõi neile vajaliku varustuse ja truud eestöoline Jevin võttis enda peale valvuri tähelepanu kõrvalejuhtimise. Läbi akna minek oli eriti raske Saša emale tema kogukuse ja kogemuste puudumise tõttu niisugustes harjutustes, kuid plaan läks igati korda. Kaotamata ühtki minutit läksid kolm põgenikku pimedusse ja kõndisid probleemideta viis kilomeetrit üle põldude, kuni jõudsid Ilgezeemi jõesadamasse Daugaval, kust aurulaevad käisid Riiga. Olles jõudnud Riiga, läks Saša koos vanematega Blaubergide juurde, kus Meta ja Ella elasid. Hr. Blauberg hoiatas põgenikke, et ta ei saa neid majutada, kuna nende korteri otsis läbi bolševike rühm, et leida raha, väärtasju ja kontrrevolutsionääre. Õdedel tuli õigel ajal hea idee peita oma raha ja juvelid lillepottidesse, nii et bolševikud ei leidnud midagi. Kuid Blaubergid jäid ikka uue läbiotsimise ohu kätte.

Siiski leidis hr. Blauberg, kes oli suure reisiagentuuri juht ja kellel oli palju sidemeid väga erinevates ringkondades, kiiresti väikese toa Sašale ja vanematele vanalinna keskaegses ja omapärases majas. Põgenikud veetsid esimesed päevad täielikus eraldatuses, julgemata välja minna. Meta ja Ella tõid neile süüa ja teateid olukorra kohta, püüdes samal ajal luua sidemeid isikutega, kes oleksid võinud neid aidata. Nad võtsid ühendust isa noorima venna onu Augustiga, kes oli lõpetanud majandusteaduskonna ja töötas riiginõuniku aukraadis keiserlikus rahandusministeeriumis. Spetsialistina jäeti ta bolševike poolt sellele ametikohale Onu August soovitas Sašal registreeruda just avatud polütehnikumi, mida ta ka kiiresti tegi. Tema endine tudengipilet tehnoloogia instituudist võeti arvesse ja ta sai tudengipassi (*Studentenausweis*), mis oli kaetud igat sorti punaste templitega ja mis kindlustas talle liikumisvabaduse ja kaitse politsei haarangute eest ikka veel sagedastes kontrollimistes tänavatel. Mis puudutab õppetööd, siis selle alustamisest oli veel vara mõelda, sest professoreid polnud.

Lisaks sellele, tänu onu Augusti headele ametikohtadele sai Saša isa tööd valitsejana “Gross-Damenhofi” mõisas ja “Industriehofi” talus, kusjuures Saša oli abiline ja ta ema raamatupidaja. Kaks majandit pidid moodustama ühe üksuse, mis pidi olema näidismajand Riia keskkomitee kontrolli all. See staatus kindlustas teatud kindlustunde neile isikuile, kes kaitsesid omandust rüüstamise eest. Kuid “Üksinduse” nõukogu sundis neile peale pidevalt kohaloleva ülevaataja, kes oli vana põllutöölaine Ilgezeemist ja kes seadis end sisse kabinetis. See mees sundis Sašat ja ta vanemaid magama ühes ruumis ja hoidma toa ust avatuna. Ta kohtles neid kui vange, keelates neil ilma loata telefoni kasutamise ja rääkides nendega käskivas toonis. Ta nimetas neid kontrrevolutsionäärideks ja ähvardas maha lasta kõige väiksemagi protesti puhul. Siiski ei seganud ta end põllumajanduse asjadesse, milles tal puudus kompetents. See olukord kestis kolm nädalat, siis ülevaataja kadus ja ei tulnud enam kunagi tagasi. Kuid ikkagi pidid Saša ja ta perekond taluma mitmeid jõhkraid reide “Üksinduse” nõukogu liikmete poolt, kuid need toimusid ainult päevaajal.

Märtsi keskpaiku alustasid valged väed esimest rünnakut Riiale, kuid jäid pidama Jelgavas, 40 kilomeetrit pealinnast. “Gross-Damenhofi” mõisas jätkus elu nii normaalselt kui võimalik. Kuid ühel päeval märkasid selle elanikud ebatavalist liikumist Riiga viival maanteel. Möödusid sõidukite kolonnid, mis olid raskelt täis laaditud nii eraisikuid kui pagasit. Samal õhtul sõitis mõisa umbes nelikümmend hobuvankrit. Kolonni ülem, kes tutvustas ennast kui täitevkomitee “esimeest”, nõudis majutamist ööseks, toitu kuuekümmenele inimesele ja loomatoitu sajale hobusele. Need olid punased ülikud, kes olid endale haaranud mõisad Kuramaal ja nüüd põgenesid enne valgete pealetungi. Nad paistsid olema põllutöölised oma perekondadega ja mõned külakoolmeistrid. Hoolimata mõisniku (Saša isa) protestidest, seadsid nad end sisse tallis, panid hobustele moona ette ja nõudsid endale süüa. Sõnavahetus läks nii ägedaks, et Saša isa ähvardati revolutsioonilise kohtu ja mahalaskmisega.

Nelja silma all püüdis Saša isa rahustada, kuid isa ei tahtnud teda kuulda ja saatis ta talli punaseid jälgima. Seal oli Saša abitu tunnistaja kõikidele sissetungijate väärtegudele. Nad solvasid teda ja nimetasid peremehe teenriks, kuna pidasid teda põllutööliseks. Saša oli väga ettevaatlik ja hoidus neid solvamast. Tema ees ei kõhelnud nad teha “vana kaabaka” kohta vängeid ja ähvardavaid märkusi. Saša andis toidu ette karjale ja heitis latr õlgedele, mis oli peidus hämaruses. Äkki tormasid sisse väga ärritatud mehed, kes nõudsid “esimeest”, kes peagi ilmus. Nad teatasid talle, et “vana kaabakas” keeldus neile andmast piima ja kartuleid. Esimees teatas, et “vana kaabakas” tuleb likvideerida ja käskis kahel mehel ta kohe maha lasta. Revolutsiooniline võltskohus kutsuti kokku ja laternalgusel kritseldati valmis kohtuotsus. Samal ajal ronis Saša latrist ettevaatlikult välja ja end lehmade taha peites suutis tallist välja pugeda, ilma et keegi oleks teda näinud. Ta tahtis iga hinna eest isa hoiatada sellest saatusest, mis teda ootas. Ta leidis oma isa võitlemas rühma ärritatud naistega, kes nõudsid toiduaineid. Asjata proovis Saša kutsuda isa majja. Siis ta haaras isa varrukast ja sosistas talle kõrva eesti keeles:” Nad tahavad su maha lasta”. Siis ta tiris isa naistest eemale, et seletada olukorda ja soovitas tal otsekohe

kaduda. Isa ütles siis naistele, et küsigu nad eestöölise Jevini käest ja et see annab neile, mida nad tahavad. Saša läks oma isaga pargi täielikku pimedusse. Seal leppisid nad kokku järgmises plaanis: isa otsib pelgupaika “Industriehofi” lähedal naabri juures ja Saša tuleb ja toob ta sealt ära niipea, kui võõrad on lahkunud. Pärast seda läks Saša märkamatu tagasi oma latrisse ja veetis öö seal. Vahepeal otsisid sissetungijad pööraselt “vana kaabakat”, kuni teenijad teatasid neile, et ta oli läinud “Üksindusse” kaebama nende sissetungi üle.

Järgmisel hommikul möödusid teised kolonnid ja hüüdsid, et valged lahkusid Jelgavast ja liiguvad Riia suunas. See tekitas suure erutuse “Gross-Damenhofi” sissetungijates ja päikesetõusul kolonn lahkus kiiresti mõisast. Siis sai Saša minna isa naabrite juurest ära tooma. Elu mõisas pöördus tavalisele kursile, kus jälle toimusid perioodilised reidid “Üksinduse” nõukogu liikmete ja Punaarmee varustusmeeskondade poolt, kes käisid rekvireerimas heinu, õlgi ja ükskord võtsid isegi härja.

1919.a. aprilli keskel sai Saša perekond kohutava hoobi, kui neile teatati, et nad peavad lahkuma “Gross-Damenhofist” kuna “Üksindus” on saanud täielikult mõisa oma kätte, et seda muuta sovhoosiks. Siiski lubati perekonnal tõmbuda tagasi nende “Industriehofi” tallu ja võtta endaga kaasa kari, tööriistad ja loomatoidu varud. Saša ja tema kuuekümnepäevane isa pidi hakkama talutöid tegema ilma abilisteta, neile jäid vaid kaks tüdrukut.

Sel momendil võttis valitsus vastu otsuse, mis ähvardas Saša elu: nad otsustasid registreerida kõik endised ohvitserid. Iga ohvitser, kes jättis endast teatamata, lubati maha lasta. Endised ohvitserid pidi kutsutama appi organiseerima Punaarmeed poliitiliste komissaride jälgimise all. Sašal, kelle sõjaväekarjäär oli naabruskonnas teada, ei jäänud muud üle, kui minna ja ennast üles anda armeevõimudele, lootes, et tema arvukad haavad muudavad ta teenistuskõlbmatuks. Ta läbis arstliku kontrolli sõjaväehospitalis, pärast mida talle anti tõend kõlbmatuse kohta armeeteenistuseks. Hiljem osutus see dokument talle väga kasulikuks ärapääsemisel sunnitud värbamisest Punaarmeesse.

Saša töötas koos isaga “Industriehofis”, kus keegi ei tundnud nende vastu huvi, kuid nad elasid ikka hirmus, et neid likvideeritakse kui pursuisid mõnes puhastuse laines. Viimaks jõudsid kohale valgete väed 22. mail enne päikesetõusu, mis oli sel ajal enne kella kolme hommikul. Sašat ja tema vanemaid äratas raske kahurituli. Õnnelikul kombel oli nende talu kaugel peateedest, mis hoidis selle elanikke kaasaviimisest või mahalaskmisest taganevate punaste poolt. Öhtupoolikul tuli eestöoline Jevin neile teatama, et punased lahkusid “Gross-Damenhofist” ja tee oli avatud nende tagasipöördumiseks. Saša aitas vanematel kolida ja jälle neil seal end sisse seada.

Tagasipöördumine rindele

Vastavalt ammu ettevalmistatud plaanile läks Saša siis ennast esitlema *Landeswehr'i* värbavale ohvitserile. Teda võttis vastu endine Vene armee kindral Freytag-Loringhoven, kes määras ta Rahdeni kompaniisse Malmehde pataljonis. Saša veetis kolm kuud seal, kus teda koheldi kui väljaõppeta nekrutit. Sellise kohtlemise üle tülgastust tundes ta saavutas enese üleviimise vürst Lieveni vabakorpusesse (*Freikorps des Fürsten Lieven*). See sai võimalikuks vürsti esindaja kolonel Dōdorovi abil, keda Saša oli kohanud 1914.a. paruness Fircksi kliinikus Riias, kui teda opereeriti esimese haava pärast. Vürst Lieveni eesmärk oli luua diviis, mis pidi tugevdama kindral Judenitši Valget armeed kirderindel, mis ulatus Narvast kuni Pihkvani.

Saša määrati värskelt loodud vürst Lieveni vabakorpuse pataljoni kompaniisse, mis koosnes ainult ohvitseridest. Uuesti pidi Saša seljast võtma oma vene ohvitseri mundri ja panema selga saksa välihalli nagu teisteski *Landeswehri* üksustes, kuhu vabakorpus kuulus. Lisaks sellele, kandis ta koos oma kamraadidega vene armee kuldseid õlakuid, tsaari kokardit ja käesidet, millel oli märk Venemaa värvidega – valge-sinine-punane. Peakattena kandsid nad *Landeswehri* helesinise randiga mütsi ja teenistuses saksa teraskiivrit. Neile anti ka .saksa ranitsad, mida kutsuti “Affenkasten” (ahvikastid), mida nad leidsid väikese mahutavuse tõttu olevat väga ebapraktilised.

1919.a. juuni alguses diviisiks muutunud vabakorpus viidi Jelgavasse, siis Liepajasse, et sealt transportida Briti laevadega Narva-Jõesuusse (Hungersburg) Eestis. Pärast laevalt mahatulekut marssisid väed Narva suunas, seejärel linnast läbi ja siirdusid Jamburgi (Kingissep) praegusel Venemaal, kus üllatunud elanikud korraldasid neile sooja vastuvõtu. Nad marssisid kolonnis ja muusika saatel läbi külade, et näidata oma arvukust. Lõpuks oli vürst Lieveni väeosa nii suur, et vastas korralikule rügemendile. See koosnes kolmest pataljonist, ratsaeskadronist, kahurväe üksusest, insenerikompaniist ja mõnest vanamoodsast saksa soomusautost.

Rindele jõudnud, ei leidnud diviis mingit kindlat joont, mis oleks olnud mõlemalt poolt paika pandud, vaid mõningaid kindlustatud punkte, sest punased olid sunnitud kontsentreerima oma jõud lõunasse kindral Denikini⁵ vastu ja idasse admiral Koltšaki⁶ vastu. Kuna valgetel sõjapealikutel oli kasutada vaid tagasihoidlikud jõud, siis Lieveni diviisi saabumine lubas neil alustada rünnakut punaste positsioonide vastu. Punased taganesid ilma tõsise vastupanuta, kuna teraskiivrite nägemine andis tugeva heidutusefekti. Omalt poolt olid Saša ja tema kamraadid säilitanud kõrge võitlusmoraali. Olles revolutsiooni tõttu ilma jäänud kõigest – omandist, positsioonidest, isamaast ja sageli ka punaste poolt tapetud sugulastest – olid nad seadnud endale ühe eesmärgi - kukutada bolševike kriminaalne režiim. Seepärast ei võtnud nad vange ja lasksid maha iga kahtlase indiviidi. Operatsioonide piirkonda laiendavad lahingud kestsid 1919.a. augusti keskpaigani. See oli vanamoodi sõjapidamine nagu 19. sajandil, suure hulga marsside ja liikumistega, väheste lahingute ja ilma moodsate vahenditeta: ilma tankideta, väga väheste lennukitega, vähese hulga kahurite ja laskemoonaga. Kõige tõsisemad Valgele armeele kättesaadavad relvad olid kuulipildujad ja

⁵ Anton Denikin (1872-1947) : Endine vene keiserliku armee kindral esimese maailmasõjas. Ta juhatas vabatahtlike armeed Lõuna-Venemaal kodusõja ajal aastatel 1918-1920. Siis ta emigreerus Prantsusmaale ning 1945.a. USAsse.

⁶ Aleksander Koltšak (1874-1920) : Musta mere laevastiku komandör 1916.a. Ta läks erru 1917.a. juunis, kui bolševikud haarasid laevastikus võimu. Pärast mitmeid kuid USAs nimetati ta Vene vägede ülemjuhatajaks Trans-Siberi piirkonnas. Teda toetasid lääne liitlased. Võideldes bolševike vastu, rajas ta Siberi ajutise valitsuse. Reedetuna bolševike poolt, hukkasid nad ta 7. veebruaril 1920 Irkutskis.

granaadid. Vastaspoolel ründasid punased ratsaüksustega, kes ründasid mõõkadega, kuid nende mobiilsus tegi nad kardetavaks.

Eesti armee Balti rügemendi komandör oli vana kolonel von Weiss, kes oli endine vene keiserliku kaardiväe ohvitser. Ta võitles Valge armee poolel, olles neile hindamatuks abiks. 1919.a. augusti keskpaigaks oli eesmärk saavutatud – rinne oli lükatud tagasi umbes 100 km idasse ja kagusse. Valge armee hoidis kaitseliini, mis jämedates joontes jälgis Luuga jõge. Nüüd pidid väed veidi puhkama ja valmistuma oma põhiliseks missiooniks – vabastada Peterburi.

Vürst Lieveni diviisil olid positsioonid lõuna pool Jamburgi tihedate metsade ja soode piirkonnas. Mõlemale poole jõge oli jäetud 200-400 m laiune eikellegimaa, mis hoidis punaseid mõistlikul kaugusel. Diviis sai ameerika proviant Tallinnast ja seda jagasid inglased, enamasti 400 g leiba ja 200 g peekonit mehe kohta päevas. Mehed elasid enamasti külma toidu peal. Mõnikord lasksid nad mõne linnu või uluki. Nad proovisid parandada oma dieeti, vahetades saia kartulite, pudru ja hapukapsaste vastu talupoegadega, kes ise ka kannatasid toidupuuduse all. Õnneks oli suvi ja sõdurid said korjata marju ning seeni. Keedetud soovesi asendas teed ja kohvi värvuse poolest, kuid mitte maitse poolest. Mis puudutab suitsetajaid, siis nemad pidid piirduma kaselehtede ja samblaga.

Marss Peterburi peale

1919.a. septembri lõpuks oli diviis tugevdatud juba kogunud mobiliseeritud meestega, kes olid põhiliselt selle piirkonna venelased, oma rahvust tõestada mittesuutvad eestlased ja ingerlased⁷. Abiväed olid riietatud inglise mundritesse ja neil olid sinelid, mis olid diviisi veteranide kadeduse objektiks. Vastavalt koosseisu uuele struktuurile anti alguses Sašale patrulli komandöri funktsioon, so allohvitseri funktsioon, seejärel sai ta jaokomandöriks, so vanemseersandiks. Anti kogunemiskäsk Peterburi ründamiseks. 1919.a. 2. oktoobri õhtul lahkus Lieveni diviis oma

⁷ Ingerlased: kohalik rahvas, kes elab Narva ja Neeva jõe vahel.

positsioonidelt ja pärast öist marssi läbi metsade jõudsid nad Jamburgi kolmanda oktoobri õhtul, ilma et oleks kohanud vähimatki vastupanu, kuna punased olid juba teiste väeosade poolt tagasi löödud. Kuna kõik sillad olid hävitatud, pidid diviisi üksused kasutama paate Luuga jõe ületamiseks. Jamburgis olid nad õnnelikult üllatunud, kui said inglise sinelid, mis hoolimata nende kantusest ja mõnel juhul ka lapitusest, hakkasid neid kaitsma läheneva talvekülma eest.

Vürst Lieveni diviis, mis oli tugevdatud Eesti Balti rügemendi ja mõnede ingeri vabatahtlike rühmadega, moodustas põhjapoolse rünnakujõu itta. Teine, tugevam kolonn marssis samuti Peterburi poole. Väed liikusid edasi ilma punaste poolt vastupanu kohtamata. Kuid mida kaugemale nad liikusid, seda rohkem ohustasid nad oma ebapiisavalt kaetud tiibu. Lieveni diviis oli eriti haavatav oma põhjatiival mistahes Balti mere ja Kroonlinna kindluse poolt tulevate punaste dessandile. Briti laevastik, mis oli lubanud sellised operatsioonid neutraliseerida, ei suutnud seda teha pärast mõningate takistuste ilmnemist: üks miiniristleja jooksis miini otsa ja uppus, seejärel kahjustas kahurituli kindlusest mõningaid teisi Briti laevu. Sel hetkel anti käsk Briti laevastikule taanduda Tallinna, ilma et sellest liikumisest oleks informeeritud valgete ülemjuhatus, mis avas bolševikele tee Lieveni diviisi põhjatiiva vastu.

Vahepeal oli Valge armee alistanud Gatšina ja Tsarskoje Selo, ja oli võitlemas Krasnoje Selo ja Pulkovo rindel, seega siis Peterburi uksele. Ning veel vahepeal oli punaste poolel sõjakomissar Lev Trotski (Bronstein) otsustanud organiseerida raevuka kaitse, võtnud ette dessandi Oranienbaumi (nüüd Lomonossov) lähedal. Uudised jõudsid vürst Lieveni diviisi, kui nad ründasid Volosovot, tähtsat ühendussõlme. Otsustati saata mõned diviisi üksused põhja suunas vana kolonel von Rahdeni juhtimisele, et võidelda maabunud punaste vägedega. Nõrgenenuna jätkas diviis oma marssi edasi. Ühel õhtul, umbes 15 km Krasnoje Seloost, sattus Saša koos oma kamraadidega punaste tõkkesse, mis sundis neid peatuma ja valmistuma rünnakuks järgmisel päeval.

Vahetult enne südaööd kästi Saša pataljonil otsekohe minna kiirendatud marsil läbi metsade Krasnoje Seloo peale, kuna jõudsid uudised, et Trotski oma staabiga oli kohaliku raudteejaama ooteruumis ja oli absoluutselt vajalik ta kinni püüda. Hoolimata kõikidest nende pingutustest oli raudteejaam valgeid sõdureid kartvatest töölistest tühi, ja nad leidsid ainult ühe vana mehe, kes teatas neile, et tsaari ruumis oli just toimunud tähtis koosolek ja viisteist minutit tagasi olid Trotski ja tema kaaslased lahkunud mootordresiinil. Seega pääses Trotski üle noatera talle töötatud kadestust mitteväärivast saatusest. Pataljoni pettumus oli suur ja nad pidid rahule jääma jaama okupeerimisega ööbimiseks, samal ajal tõrjudes tagasi punaste korduvaid rünnakuid jaama kättesaamiseks ja asus positsioonidele. 1919.a. 16. oktoobril ületas kogu rügement raudteeliinid ja asus positsioonidele teetammil Krasnoje Seloo laagri suunas, mis oli kõige tähtsam vene sõjalise väljaõppe keskus. Kuna eraisikud olid teatanud, et laager on tühi, otsustas rügemendi komandör saata välja patrullid seda kontrollima. .

Väed puhkasid, püüdes natukeseks uinuda, kui neid äratas üles läheneva rongi mürin, mis tuli suunast, kus nad oletasid asuvat naaberdiviisi. Arvates, et nende kamraadidel õnnestus enda kätte saada vedur ja mõned vagunid, et nende diviisiga ühineda, tõusid nad kõik üles ja lehvitasid entusiastlikult rongile. Üllatunud sellest, et mingit vastureaktsiooni polnud, kui rong takistamatult lähenes, said nad aru, et tegu on kiires korras soomustatud rongiga. Kui rong jõudis rügemendi positsioonide juurde, tabas neid rongilt tugev kuulipildujatuli. Rügemendi kahurid hakkasid tulistama, puutükid lendasid õhus ja kahest vedurist ühest tõusid aurupilved, kuid rong veeres aeglaselt edasi ja varsti kadus Peterburi suunas, ilma et keegi oleks taibanud pöörangut ümber seada. Õnnekombel olid ainult mõned mehed kergelt haavata saanud. Kõik tundus näitavat seda, et Trotski ja tema kaaskond olid sellel rongil, mis tuli suunast, kuhu nende dresiin oli eelmisel öhtul suundunud.

Uus haav ja evakueerumine

Vahetult enne keskpäeva alustas rügement varjamatult marssi laagri suunas. Kui Saša ja tema kaaslased olid kolonni eesotsas 300 või 400 m kaugusel laagri müürist, sattusid nad laagrist tuleva tugeva tule alla, mis põhjustas tõsiseid kaotusi. Vaenlase tuli aina tugevnes. Umbes 150 m kaugusel müürist tundis Saša äkki tugevat lööki vastu oma vasakut põlve, mis paiskas ta maha ja ta ei suutnud enam tõusta. Kogu kompanii, kes oli vaenlase tugeva tule all ilma võimaluseta varju pääseda, kandis raskeid kaotusi. Võttis rohkem kui tunni, enne kui rügemendi soomusautod tulid ja korjasid haavatud üles. Sanitarid evakueerisid Saša ja viidi Krasnoje Seloo hospitali. Kirurgi ja radioloogia osakonna puudumisel uurisid arstid Saša põlve ja oletasid, et kuul, mis läks sellest läbi ilma et oleks põlve tükkideks rebinud, oli väikesekaliibriline Jaapani kuul ümmarguse otsaga, nn "humaanset" tüüpi, sest see ei teinud liiga palju kahju. Arstid sidusid Saša põlve tugevasti kinni ja kirjutasid talle rahuoleku voodis.

Pärast mõnda päeva kuulsid haavatud patsiendid rinde kõminat lähemale tulemas. Meditsiiniline personal oli hospitalist peaaegu täielikult kadunud, välja arvatud üks arst, kes haavatuile kinnitas, et linn on evakueeritud. Sõdurite moraal oli peaaegu kadunud, sest Peterburi vallutamise idee tuli kindlasti maha jätta. Kõik märgid näitasid punaste tagasitulekut ja pakilist vajadust lahkuda, et vältida nende kätte sattumist. Kõik haavatud mehed, kes ei saanud kõndida, veeti alguses raudteejaama, et nad seal laadida viimasele evakueerimisrongile. Jäänud üksi teiste haavatud sõduritega, anti Sašale riided ja püstol tagasi ja ta jäi karkudel seistes ootama. Nähes, et kedagi ei tule, otsustas ta põgeneda. Sel momendil ilmus üks tema vanadest tuttavatest, mees nimega Baumann, kes kuulus sõjalisest meditsiiniteenistusse. Ta teadis, et Saša sai haavata ja et teda raviti Krasnoje Seloo hospitalis. Kuna ta ei näinud Sašat raudteejaamas evakueeritud sõdurite hulgas, oli ta autoga Sašale järgi tulnud. Seal organiseeris Baumann kiiresti viivitamatult Saša ja tema õnnetute kaaslaste evakueerimise. Nad jõudsid just õigel ajal viimasele läände minevale kaubarongile.

Järgmisel hommikul jõudis rong Jamburgi jaama. Rong ei saanud sõita kaugemale, sest sild üle Luuga jõe oli hävitatud. Haavatud sõdurid majutati kiiresti põgenenud elanike mahajäetud majades ja nad pidid kuidagimoodi endale midagi süüa otsima. Kaks päeva hiljem saabus Punase Risti konvoi rootsi ja soome meeskonnaga, et ära tuua haavatud sõdurid ja viia nad üle ajutise silla Narvasse, kus nad pandi Lieveni vabakorpuse hospitali. Seal nad said kaunis rahuldavat arstiabi. Kolm korda päevas serveeriti neile kuuma toitu. Kõik medõed olid Balti päritolu. Nende hulgas leidis Saša oma õe Meta sõbra. Kuid pärast kümnet päeva selles paradiisis oli kuulda jälle kahurikõminat, küllalt kauget, kuid selgesti kostvat. Kuna britid ei pidanud kinni oma lubadusest kaitsta Valge armee põhjatiiba punaste eest, siis sellest tiivast murti läbi ja rinne tuli halastamatult lähemale ja lähemale nendest positsioonidest, mida Lieveni diviis oli hoidnud oma käes Luuga jõe ääres kampaania alguses.

Vaja oli evakueerida kõik haavatud sõdurid sügavamale Eestisse. Saša ja väike rühm tema kaaslasti Lieveni diviisist võeti vastu Tallinna haiglasse. Saša põlve olukord paranes tasapisi, hoolimata teatud põsivast jäikusest. Varsti sai ta kepiga käia. 1919.a. novembri lõpuks tundis ta end jalgadel nii kindlana, et otsustas võitlema tagasi pöörduda ja läks end esitlema armee peakorterisse. Seal teatati talle, et vastavalt ülemjuhatus otsusele võidakse kõik Balti riikides sündinud ohvitserid ja vabatahtlikud teenistusest vabastada ja saata nende palvel tagasi koju. Saša otsustas jätkata võitlust bolševismi vastu.

Ta leidis oma rügemendi Narvast lõunas, kus see hoidis sillapead Narva jõe idakaldal. Ta ei uskunud oma silmi, kui ta nägi, mis oli saanud kunagi suurepärasest Lieveni vabakorpusest, nii haletsusväärne oli selle olukord pärast suuri kaotusi ja deserteerumisi. Mehed nägid välja nagu kaltsudes hulgused oma kulunud mundrites ja saabastes. Kaltsud asendasid kindaid ja sokke. Kuna neil polnud võimalust ennast pesta ja riideid vahetada, siis olid nad täisid täis. Nad pidid magama väljas, kui temperatuurid olid 10 või 15 kraadi sooja. Toiduvarud olid armetud, ebakorrapärased ja koosnesid vaid saiaist ja sealihast. Septembrikuust alates polnud nad saanud sooja sööki. Nende lootus vabastada Venemaa bolševismist oli kadunud ja meeste moraal

oli langenud väga madalale. Lieveni diviisi koosseis oli vähenenud algsele Lieveni vabakorpuse suurusele, kui see maabus 1919.a. juulis Narva-Jõesuus.

Pärast mitut nädalat mugavat elu hospitalis oli Sašal raske kohaneda uute elutingimustega. Teda võeti sõbralikult vastu tema endises ohvitserkonnas, kus nad ei saanud aru, miks ta tahtis vabatahtlikult tagasi tulla sellesse pörgusse. Saša veetis esimese öö üksikus kaevikus rinde kõige esimesel liinil, kus mitte ükski takistus, isegi mitte okastraat, ei kaitsnud teda. Väed pidid ette võtma mitmeid rünnakuid Narvat ründavate punaste vägede tiibade vastu, vähendada survet eestlaste sillapeale Narva ees. Kuid punased tulid iga kord tagasi tugevdatult ja pöördusid Lieveni rügemendi vastu. Varsti oli tarvis taganeda Narva jõe vasakule kaldale, et ühineda äsja moodustatud Eesti diviisi positsioonidega. Väed ületasid öösel jõe vaikselt jääd mööda. Kui punased said aru, mis toimub ja avasid tõkketule, siis oli enamus rügemendist juba üle jõe.

Kui nad jõudsid Eesti armee positsioonidele, siis Lieveni rügemendi mehi juhatati läbi metsade ja soode puhkama positsioonidele 12 km rindest. Ainuke olemasolev ehitis oli seal metsavahi maja, mis reserveeriti kõrgematele ohvitseridele. Teised pidid laagri üles lööma väljas. Et sooja saada, tegid nad suured lõkked puudest, mis olid seal suurtes virnades ära vedamiseks.

Kuid puhkus ei kestnud kaua. Saša rügementi kutsusti mitmel korral tugevdama Eesti diviisi, kelle punasid paiskasid välja oma positsioonidelt. Hoolimata mitmetest kokkupõrgetest punaste patrullidega, täitis rügement oma ülesande enne tagasipöördumist oma ajutisse laagrisse. Mehed kannatasid kohutavalt talvevarustuse puudumise tõttu. Nende saapad olid läbi, tallad lahti ja neid tuli nõõriga kinni siduma. Mõned kavalad mehed olid saanud talumeestelt viisud, kanepikiududest pununud sandaalide moodi jalavarjud. Kuna nende mütsid ei kaitsnud enam külma vastu, siis mehed mässisid oma pead ja kõrvad igasugustesse sallidesse. Kõik nad tundsid teravat puudust suurepärastest bašlõkkidest – soojadest peakatetest endises keiserlikus vene armees, mis kaitsesid pead kõrvu ja kaela nii imepäraselt. Saša, kes oli kaotanud oma Landeswehri mütsi eelmisel suvel, pidi kandma

teraskiivrit. Kuid õnn saatis teda lahingutes vaenlasega. Vangivõetud poliitkomissar kandis päris elegantset vana stiili ohvitseri mütsi, mis oli arvatavasti võetud vene ohvitserilt. Kuna selle mõõdud sobisid, siis sai Saša mütsi endale ja asendas punatähe tsaari kokardiga.

Mõned päevad enne 1919.a. jõule kästi Saša rügemendil alustada marssi rindest eemale. Sel ajal oli Saša külmetunud, kurnatuna väljas veedetud öödest, kus temperatuur oli -15 kuni -20 kraadi. Tal oli kõrge palavik, ta köhis palju ja tundis end purukehvana. Kuid ta tahtis iga hinna eest vältida sõjaväehospidali (laatsaretti) sattumist, kus nüüd jäeti haavatud või haiged sõdurid surema düsenteeria või täidega levitatud plekilise tüüfuse kätte. Seepärast hakkas ta koos kamraadidega marssima, nende poolt sageli toetatult ja jalgadele tagasi aidatult edasi veetud.

1919.a. jõululaupäeval jõudsid nad lõpuks sihtkohta Pühtitsa vene õigeusu nunnakloostri Kuremäe lähedal. Klooster koos palverändurite peatuspaikade ja paljude lähedaste küladega oli määratud Lieveni korpuse interneerimiskohaks. Tõsiasi oli, et Eesti valitsus soovis rahulepingut Nõukogude Venemaaga, kes nõudis vastutasuks valge armee neutraliseerimist.

Saša rügement või pigem selle haletsusväärsed riismed, paigutati Pühtitsa lähedasse külasse. Saša ja mõned ta kamraadid majutati kitsukesse eluruumi koos talupoegadega. Kakskümmend ohvitseri magasid õlgedel samas ruumis, kuid see oli hästi köetud. Nad olid õnnelikud, et neil oli jälle katus pea kohal, kuid nad olid kõik täidega kaetud. Üksteist ohvitseri jäid düsenteeriasse või plekilisse tüüfusesse, kuid Saša pääses neist imekombel. Teadvuse kaotanud haiged sõdurid evakueeriti haiglaruumi, mis seati sisse kloostri katedraalis, kus enamus neist suri. Nende eest hoolitsenud nunnadel ja medõdedel polnud vajalikke arstimeid sõdurite ravimiseks ja nad jäid ise haigeks ning surid.

Eesti valitsus proovis lahendada nende välissõdurite saatust, keda ükski riik ei soovinud vastu võtta, välja arvatud Prantsusmaa, kes tahtis tugevdada

oma võõrleegioni Maroko Rifi⁸ mässuliste mahasurumiseks. Mis puutub brittidesse, siis nemad teatasid, et lõpetavad toiduainete saatmise 1920.a. esimesest veebruarist. Sellest järgnes, et Eesti valitsus otsustas kõik Valge armee ohvitserid ja sõdurid saata sunniviisiliselt häda-abitöödele: metsa langetama, teede ehitusele ja põlevkivitööstusesse (*Brennschiefergewinnung*).

Pärast Eesti ja Nõukogude Venemaa sõlmitud vaherahu 1920.a. jaanuari teises pooles, otsustas Saša koju pöörduda. Tema taotlus vabastamiseks rahuldati ja pärast liigutavat hüvastijätku relvavendadega lahkus ta Tallinna, kus pöördus Läti konsulaati. Seal sai ta vajalikud dokumendid ja loa sõita Riiga. Sügavas depressioonis kõrvaldas ta oma mündrilt kuldsed õlakud, mis olid kulunud vintpüssi rihma hõõrumisest, teades, et ta ei pane neid ial tagasi, kuid võttis need ikka mälestuseks kaasa.

Valga piiripunktis sunniti Sašat rongist maha tulema ja ta pandi karantiini. Ta läbis pealiskaudse täipuhastuse ja mõned päevad hiljem lubati tal jätkata oma teed koos paljude kamraadidega Läti Landeswehri reservisti saatel, kelle käes olid nende dokumendid. Riias juhatati ohvitserist Saša sõjaministeeriumi, kus teda taheti saata armee kasarmutesse tema juhtumi klaarimiseks. Õnnekombel sai ta teada, et tema koolivend ja kauaaegne sõber Hugo R. oli armee peastaabis osakonnajuhataja. Pärast seda, kui Hugo oli tema eest kostnud, lubati Sašal minna oma vanemate juurde tingimusel, et ta ühe nädala jooksul esitleb ennast oma piirkonna sõjaväevõimude juures, kuna ta jäi sõjaväekohuslaseks.

Siitpeale oli selge, et Saša jaoks oli relvastatud võitlus bolševismi vastu lõppenud. Tähtis peatükk tema elus oli otsas ja uus oli avanemas.

Esimese osa lõpp: 1912-1920

⁸ 1921. kuni 1926.a. nn Rifi sõda (Põhja-Maroko mäeaheliku nime järgi) oli konflikt kohalike suguharude ja Hispaania ning Prantsuse armeede vahel, kes tegutsesid Protektoraadi lepingu alusel, mis oli sõlmitud Maroko sultani Moulay Abd al-Hafid'iga.

